

HOCA AHMED YESEVÎ KÜLLİYESİ VE BURADA MEDFUN KİŞİLER

KHODJA AHMAD YASAVI COMPLEX AND THE PEOPLE BURIED THERE

MUHAMMED BİLAL ÇELİK*

Sorumlu Yazar

LAZİZA NURPEİİS**

Öz

Hoca Ahmed Yesevî, Türk Dünyası'nın yetiştirdiği en seçkin ve meşhur mutasavvıflardan biridir. Onun öğretisi ölümünden sonra da insanlar üzerinde etki bırakmış ve türbesi bir külliyeeye dönüştürülerek insanların hizmetine sunulmuştur. Külliye sadece manevi olarak değil, maddi olarak da Müslümanlara hizmet vermiş, külliyeeye konulan 2 tonluk bir kazanla yüzyıllarca insanlara şerbet ve yanında yemek dağıtılmış, bunun yanı sıra içinde bulunan mescit, kütüphane ve medrese gibi birimlerin her biri ayrı ayrı insanların istifadesine sunulmuştur. Bunun yanı sıra Kazak Hanları devlet işlerinin bir kısmını bu külliyeeden idare etmişlerdir. Defnedildiği külliye daha erken zamandan itibaren insanların ilgisini çektiği gibi öldükten sonra da buraya gömülmeyi istemelerini gündeme getirmiştir. Buraya gömülmeyi istemek, bir prestij meselesi olduğu kadar, hocanın ruhaniyetinden istifade etme ve hocanın türbesine gelenlerin kendileri için de dua edeceklerini ümit etme gibi birtakım amaçlara matuf olmalıdır. Buraya gömülen kişilerin kimler olduğu hakkında araştırma-inceleme eserler ile külliye hakkında hazırlanmış internet sitelerinden yararlanıldığı gibi külliyeeye yapılan alan ziyareti ve yerinde yapılan incelemeler de makalenin hazırlanmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Külliye, Türbe, Kazak Hanları.

Abstract

Khodja Ahmad Yasavi is one of the most distinguished and famous Sufis raised by the Turkish World. His teachings left an impact on people even after his death and his tomb was transformed into a complex and offered to the service of people. The complex served Muslims not only spiritually but also materially, a 2-tonne cauldron was placed in the complex and sherbet and food was distributed to people for centuries; in addition to this, each of the units such as masjid, library and madrasah were offered to the benefit of people separately. In addition, Kazakh Khans managed some of their state affairs from this complex. The complex where the Khodja buried attracted people's attention from an early time and brought up the fact that they wanted to be buried here after their death. The desire to be buried here must be a matter of prestige, as well as a matter of benefiting from the spirituality of the Khodja and hoping that those who come to the tomb of the Khodja will pray for themselves. The books and articles about who are the people buried here and the websites prepared about the complex have

Araştırma Makalesi / Künye: ÇELİK, Muhammed Bilal – NURPEİİS, Laziza. "Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi ve Burada Medfun Kişiler". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 207-226. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1576134>

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: bcelik@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8246-134X.

** Dr., Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, UNESCO ve Uluslararası Gazetecilik Bölümü, E-mail: aruana84@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2564-8888.

been used, as well as the field visit to the complex and on-site investigations have contributed to the preparation of the article.

Key Words: Turkestan, Khodja Ahmad Yasavî, Complex, Mausoleum, Kazakh Khans.

Giriş

Sırderya'nın orta ve aşağı mecraları, eski çağlardan beri kuzeye, bozkırın derinliklerine doğru ilerleyişin ana yollardan birisiydi. Tacirler, zanaatkârlar, çiftçiler ve kolonizatör Türk dervişleri üzerinden yerleşik kültürün kazanımları, göçebelerin yaşadığı bu bölgelere nüfuz etti ve burada ciddi bir güç ve imkân kazandı. Zamanla, geçici ticaret yerlerinin yerini kalıcı çarşılar/pazar yerleri aldı ve bu mekanlar süreç içinde şehirlerin doğuşuna zemin hazırladı. MS 12. yüzyılda, birçok köy ve kasaba Şaş'tan (Taşkent) Sırderya'nın sağ kıyısı boyunca uzanan kervan yolu boyunca yayılmıştı. Bunlardan biri olan ve o zamanlar Yassı (Yası, Yesi) olarak adlandırılan, şimdiki Türkistan şehrinde Hoca Ahmed Yesevî isimli bir Sufi ortaya çıkmış ve kendinden yüzyıllarca söz ettirecek faaliyetlerde bulunmuştu.

'Pir-i Türkistan' ve 'Hazret-i Türkistan' lakaplarıyla meşhur olan Hoca Ahmed Yesevî, Sufizmin önemli temsilcilerinden olsa da kimi kaynaklarda filozof, mistik şair ve din vaizi olarak da anılmıştır. Yesevî, yaklaşık 1093 (bazı kaynaklara göre 1103) yılında İspicâb'da (İsficâb, Akşehir, Sayram) doğmuş, 1166 yılında Yesi'de vefat etmiştir. Yesevî'nin babası, İftiharoglu Mahmud'un oğlu İbrahim, yerli bir Türk'tü. Çocukken, düşünceli, duyarlı ve heyecanlı biri olan Ahmed, manevi eğitimiyle ilgilenen şeyhi Arslan Baba'nın dikkatini çekti. Menkıbelere göre, bu durum biraz da Hz. Peygamber'in işaretine dayanmaktaydı (*Dîvân-ı Hikmet*, 2017, 46; Seyyid Hasan Hoca Nakibü'l-Eşraf Buharî Nisari, 1377/1999, 301-302; Köprülü, 1976, 27-28; Eraslan, 1989, 160). Efsanevi rivayetlere göre, hem ilk öğretmeni, hem de manevi rehberi olan Arslan Baba'nın yanında ne var ki ancak bir yıl kalabildi. Bir yıl süresince ondan İslam'ın temel meselelerini öğrenen Hoca Ahmed Yesevî, çok geçmeden halk arasında oldukça şöhret buldu. 27 yaşına geldiğinde ise zamanının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitti ve ünlü Sufi şeyhi Yusuf Hemedanî'nin (1049-1140) müridi oldu (*Dîvân-ı Hikmet*, 2017, 55; Köprülü, 1976, 32, 65; Masson, 1930, 3). Yusuf Hemedanî'nin, talebe yetiştirme ve sufilik faaliyetleriyle, başlıca ve ünlü tarikatların -Kübreviyye, Yeseviyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye ve Çiştiyye- oluşumunda etkisi vardır. Ahmed Yesevî, Yusuf Hemedanî'nin dergâhında talebe olup onunla birlikte çeşitli şehirlere, İslam kültürünün ve biliminin geleneksel merkezlerine kapsamlı seyahatler yaptı. Bu seyahatler sırasında, Hemedanî ile birlikte Mekke'ye de hac ziyaretinde bulundu. Henüz 34 yaşındayken, Ahmed Yesevî, bir âlim, kelim ve fıkıh uzmanı ve en önemlisi bir sufi olarak tanınır hale geldi (*Dîvân-ı Hikmet*, 2017, 56). İlahiyat bilgisine ek olarak, doğa bilimleri hakkında da geniş bir bilgi birikimi edinmiş, Türkçeye ek olarak Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmuş ve hocası Yusuf Hemedanî'nin ölümünden sonra, bir süre Buhara'daki Sufilere rehberlik etmiştir. 35 yaşındayken, Yusuf Hemedanî'nin talimatlarını hatırlayarak memleketine, Türkistan'daki Yesi şehrine şeyhinin üçüncü halifesi (ilk ikisi Hoca Abdullah Berkî (ö. 1160) ve Hoca Haşan Andakî (ö. 1157)'dir) olarak dönmüştür. Burada bir şeyh-mürşit olarak kendi dergâhını kurmuş ve hayatının sonuna kadar İslam'ı anlatma ve yayma çalışmalarına devam etmiştir. Ahmed Yesevî, Sufizmin Türk kolunu, Allah için kendini unutan bir sevgi yolunu başlatıp geliştirdiği gibi Türk-İslam dünyasında derin izler bırakmasına vesile olmuştur (Kenjetaev, Jandarbek, 2017, 53).

Geleneksel anlatıya göre, Hoca Ahmed Yesevî, ibadete daha fazla vakit ayırmak amacıyla 63 yaşında dünyevî yaşamını geride bırakarak uzlete çekilmiştir (*Dîvân-ı Hikmet*, 2017, 63). *Divan*'daki kendi ifadesine göre, Hoca Ahmed Yesevî, vefat edinceye kadar kalan ömrünü Yesi şehrindeki tekkesinin avlusunda müridlerine hazırlattığı üç arşın derinliğindeki çilehanede ibadetle geçirmiştir (*Dîvân-ı Hikmet*, 2017, 68; Köprülü, 1976, 37, 75; Baş, 2011, 27). Bu tercihinin gerekçesi olarak, Peygamber ömrünün 63 yıl olması ve bu sürenin bir müminin dünya hayatında ideal bir ömür süresi olduğuna inanması gösterilmektedir. Yesevî, 1166 yılında vefat etmiş ve veliullahtan biri kabul edilerek Yesi şehrindeki tekkesinin bulunduğu alana defnedilmiştir.

Esasında külliye terimi türbenin içinde yer aldığı bina için kullanılsa da sit alanına teşmil edilebilir. Bu yüzden bu makalede sit alanı külliye, türbenin içinde yer aldığı yapı bina olarak isimlendirilecektir. Bina 2003 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesine alınmış ve çevresi sit alanı olarak ilan edilmiştir. Binada en başta Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesi bulunmaktadır. Ancak külliye içinde türbe haricinde başka birimler de mevcuttur. Binanın çevresinde ise medfun kimi kişilerin türbelerinin yanı sıra bir hamam ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından yaptırılan bir cami gibi yapılar da vardır. Sit alanı içine gömülen çok sayıda kişinin kabirleri çeşitli nedenlerle tahrip olunca mezar taşları (ya da geriye ne kaldıysa) Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesinin içinde yer aldığı binaya taşınmıştır.

Türk-İslam dünyasında veli kabul edilen zatların yakınına defnedilme geleneği oldukça yaygındır. Mesela bunun bir örneğini Buhara'da medfun olan büyük sufi Muhammed Bahaeddin Nakşibendi'nin türbesinde görebiliriz. Türbe yakınındaki mezarlıkta başta Buhara Hanlığı hükümdarları olmak üzere onlarca kişinin mezarı bulunmaktadır. İslami dönemde, nasıl ki başta hükümdarlar olmak üzere seçkinler hayatta iken bir evliyanın kızıyla evlenerek ikballerini ve meşruiyetlerini garanti almaya çalışmışlarsa, vefatlarından sonra da bölgenin en meşhur Allah dostunun türbesine komşu olmakla da onlar birtakım beklenti içine girmişlerdir. Hatta bu durumu İslam'ın kabulü öncesine de götürmek mümkündür. İslam'ın kabulü öncesi devirde atalar kültü olarak tanımlanabileceğimiz seçkin ve iz bırakmış ataların gömülü olduğu yerlerin kutsal kabul edilmiş olması dikkat çekicidir (Günay, Güngör, 2003, 85).

Bir Allah dostunun yanına gömülmek istenmesinin muhtemel nedenleri arasında, bunun kendisi ve ailesi için bir prestij olduğu kadar, kabir azabının hafif geçmesi için bir vesile olduğuna inanılması ve hoca için gelenlerin kendilerini de duaya ortak edeceklerinin umulması sayılabilir. Özellikle hükümdarlar için bu durum hanedanının meşruiyeti için ek bir destek olarak kabul edilebilir.

Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi'ne bugüne kadar tespit edilebildiği kadarıyla aşağıda isimleri yer alan kişiler gömülmüştür.¹

I. Dini-Manevi Kişiler – 45 kişi

- 1- Hoca Ahmet Yesevi İbrahimoglu (1041-1166)
- 2- Sultan İbrahim (XII. yüzyıl)
- 3- Kokıras Han (XI. yüzyıl)
- 4- Evliya Han (XI. yüzyıl)

¹ <https://azretsultan.kz/tizim/> (erişim tarihi 02.08.2024); “Kesenede kimder jerlengen?”, *Yasavi Murasy, Respublikalyk medeni-tanyndyk gazetı*. No. 2(2), Kasım 2016; “Kesenede kimder jerlengen?”, *Yasavi Murasy, Respublikalyk medeni-tanyndyk gazetı*, No.1(3). Ocak 2017.

- 5- Şornağat Han (XI. yüzyıl)
- 6- İlyas Han (XI. yüzyıl)
- 7- Saad Evliya (Yolbars Han, XI. yüzyıl)
- 8- Bağdizan Ak Toprak Evliya
- 9- Abdilda Han
- 10- Şihabeddin Server (XII. yüzyıl)
- 11- Fam Aşık Zikirci
- 12- Şayık Necmeddin
- 13- Baba Garip
- 14- Ündemes Ata
- 15- Uşbas Ata
- 16- Şehabeddin İsficabî (Hazret-i Molla)
- 17- ...Hoca... (1431-1432)
- 18- Muhammed Hoca ibn Erhoca Kadı (1414)
- 19- Buhar Hoca
- 20- Hoca Derviş Muhammed (1504,1514, 1525)
- 21- Toktasın ibn Hoca Hüdayberdi (1543)
- 22- İshak Hoca Şeyhülislam (XVII. yüzyılın ikinci yarısı)
- 23- İbn... Nasır Ata (1679-80)
- 24- ... Yakup Ata ibn Hoca Feyzullah (XVII. yüzyıl)
- 25- Cüneydullah Hoca Nakib (1836)
- 26- Ali Ekber Hoca Nakib (1866)
- 27- İmam Cafer Hoca Kadı (1872)
- 28- Kıpçak, Tokpan Kostanoğlu Cantas (1879)
- 29- Molla Hoca ibn Molla (1874)
- 30- Bek Şaykım Hoca
- 31- Hacı Hoca Müsiralı Sufi Aziz Tekeşşayıkoglu (Yadikoğlu, 1639-1721)
- 32- Hoca Savranbay Müsiralı Sufi Aziz oğlu (1752)
- 33- Hoca Begimısık Ata (Kadıbek Biyle birlikte gömülmüştür, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)
- 34- Celayir Bayşeğir Baba Toktıbekoğlu (XV-XVI. yüzyıl)
- 35- Karakesek Şanşar Hafız Bülbüloğlu (XVI- XVII yüzyıl)
- 36- Kosdevlet Nurbi Hafız (XVI. yüzyıl)
- 37- Aktan Hafız (XVI. yüzyıl)
- 38- Nayman Konakay Evliya (XVII.-XVIII. yüzyıl)
- 39- Celayir Narınbay Evliya (1763)
- 40- Kereyit Amandık Evliya Arıkoğlu (1644-1734)
- 41- Abdulcabbar ibn Ahmedullah Hafız (Cabbar Hoca ibn Zahur Hoca ibn Ahmed Hoca, 1662)
- 42- Abbas Sahib Konısbay Tanrıverdioğlu
- 43- Fazıl Hoca ibn Abzal Hoca

- 44- Yetimler (Yetimler) Aytuar Hacı (XIX. yüzyıl sonu)
 45- Nayman, Teristanbalı Esirkep Hacı Hocageldioğlu (1668-1767)

II. Timurlu, Şiban Hanedanları ve Kazak Hanlığı'na Mensup Olup Gömülenler – 10 kişi

- 46- Emirzade Ali ibn Mirza Burunduk (1438)
 47- Köçküncü Han Ebulhayr Han oğlu (yaklaşık 1530)
 48- Keldi Muhammed Sultan Söyünç Han oğlu (XVI. yüzyılın birinci yarısı)
 49- Mübarek Şah Sultan Keldi Muhammedoğlu (1519)
 50- Kul Muhammed Sultan Keldi Muhammedoğlu (1524)
 51- Emir Şucaüddin Mansur Mirza (Emir Hüseyin Kongrat neslinden, 1533-34)
 52- Emir Şucaüddin Hilal Mirza (Emir Hüseyin Kongrat neslinden, 1534-35)
 53- Mirza... Muhammed... bin Emir Han (1541)
 54- Baki Sultan Mir Kelani (XVI. yüzyılın ikinci yarısı)
 55- Parsi (Farisi) Muhammed

III. Kazak Hanları – 21 kişi

- 56- Esim (İşim) Han Şığay Han oğlu (1598-1628)
 57- Canıbek Han Esim Han oğlu (1629-1646)
 58- Cihangir Han Esim Han oğlu (1646-1652)
 59- Tevke Han Cihangir Han oğlu (1680-1715)
 60- Tursun Han Hudaymende Sultan oğlu (1712-1717)
 61- Kayıp Han Hüsrev Sultan oğlu (1715-1719)
 62- Bolat Han Tevke Han oğlu (1718-1726/29)
 63- Sameke Han Tevke Han oğlu (1724-1735)
 64- Yolbars Han Abdullah Han oğlu (1720-1740)
 65- Seyit Han Sameke Han oğlu (1739-1745)
 66- Barak Han Tursun Han oğlu (1749-1750)
 67- Şığay Han Barak Han oğlu (1750)
 68- Ebulmambet Han Bolat Han oğlu (1739-1771)
 69- Abılay Han Veli Sultan oğlu (1771-1780)
 70- Ebulfeyz Han Ebulmambet Han oğlu (1771-1783)
 71- Tevke Han Ebulmambet Han oğlu (1771-1797)
 72- Esim Han Sameke Han oğlu (1755/56-1798)
 73- Bolat Han Ebulmambet Hanoğlu (1771-1798)
 74- Toğay Han Karabaş Sultan oğlu (1827)
 75- Bökey Han Barak Han oğlu (1816-1819)
 76- Alikan Han Karabaş Sultan oğlu (1858-1860)

IV. Sultanlar – 8 kişi

- 77- ... sultan ... (1582)
- 78- Ondan Sultan Şıgay Han oğlu (1583-85)
- 79- Kaynar Küşek Sultan Ondan Sultan oğlu (1598 yılı sonunda vefat etmiştir)
- 80- Kasım Sultan Abılay Han oğlu (1836)
- 81- Baydemir Sultan
- 82- Maman Sultan Barak Han oğlu (1750)
- 83- Sultan Mahmud Töre (1870)
- 84- Bopı Sultan Ebülfeyz Han oğlu (1784)

V. Biyler – 25 kişi

- 85- Arğın (Arğın) biy Keldibekoğlu (1667-1763)
- 86- Arğın, Bertis biy Şanşar oğlu (Keldibeğin kardeşi, 1633-1707)
- 87- Arğın Anet Baba Kişik oğlu (1626-1723)
- 88- Ku dauıstı Kuttıbay biy Narınbayoğlu (XVII.- XVIII. yüzyıl)
- 89- Esirkep biy (XVIII. yüzyıl sonu)
- 90- Karavul Düysen biy Esenberlioğlu (XVIII. yüzyıl sonu)
- 91- Arğın Atığay Bağıs Ecimbet biy Kızıroğlu (XVIII. yüzyıl)
- 92- Nayman, Bağınalı Şongara biy Sarioğlu (1815-1870)
- 93- Arğın Hannabiy (Şını biy) Serkeoğlu (1877-78)
- 94- Sangıl, Külen bi Üsenoğlu
- 95- Kongırat, Canlar, Külen biy Eymenbetoğlu (1735-1740)
- 96- Nayman, Baltalı, Üsen biy (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX yüzyıl başı)
- 97- Arğın, Aydabol, Şong biy Edige oğlu (1764-1836)
- 98- Arğın, Torayğır biy Edigeoğlu, Şong biyin kardeşi (1837)
- 99- Arğın Süğüroğlu Mescitbay – Şakşak Canıbek'in batagöyü (dua eden kişi, XVIII. yüzyıl)
- 100- Şaştıgül Bi (XVIII. – XIX. yüzyıl)
- 101- Arğın, Karakesek Karamendi biy Tölemisoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 102- Arğın, Tobuklu Karamendi biy Şakaoğlu (1707-1797)
- 103- Arğın, Karaoğul Kanay biy Kuttimbetoğlu (1695/98– 1780)
- 104- Sangıl Düysen biy Savranbeyoğlu
- 105- Abbas Turdukul biy Hocamkul oğlu (Kurmantayoğlu) (1894-1895)
- 106- Nayman, Bağanalı, Babur biy Bökenişbeyoğlu (1770-1864)
- 107- Madyar biy Cavğastıoğlu (1655-1735)
- 108- Dulat, Şımır Konay Biy (1687-1769)
- 109- Karakıpçak Hacıbey biy Karpıkoğlu (1791-1866)

VI. Atalıklar – 4 kişi

- 110- Arğın, Altay, Seydalı Arslan Atalık (yaklaşık 1560-1650)

- 111- Argın, Altay, Seydalı Arslan Barkı (batur) Atalık (1615-1712)
 112- Karatemir Mambet Atalık Bulgakoğlu (1690-1769)
 113- Argın, Seydalı Niyaz Batur Barkıoğlu (XVIII. yüzyıl)

VII. Baturlar, kahramanlar – 67 kişi

- 114- Atığay Kuleke Batur, Tilevke'nin babası (XVII. yüzyıl başı)
 115- Şekti Tiley Batur Aytoğlu (1630-1684)
 116- Şekti Coldıayak Batur Tilevoğlu (1665-1684)
 117- Kaldıbay Batur Kangeldioğlu
 118- Sirgeli Esirkep Batur Camankaraoğlu (1696)
 119- Karakerey Kazanbay Batur (1680-1730)
 120- Taraktı Hıdır Naymantay Batur (1745)
 121- Sangırak Batur Toktıbayoğlu (1692-1749)
 122- Argın Hocanazar Batur Dosoğlu (XVII. yüzyıl)
 123- Tobıktı, Kökenay Batur Ümbeteyoğlu (1648-1728)
 124- Atığay, Koylu (Koyunlu) Andıhoca Batur (1672-1752)
 125- Şakşak Canıbek Batur (1693-1751)
 126- Kerey Canıbek Batur (XVIII. yüzyıl)
 127- Sirgeli Tilevke Batur (Tileoğlu) Karabatur (1694-1754)
 128- Tobıktı Candos Batur Olcayoğlu (1715-1752)
 129- Argın Mergen Batur Babasoğlu Denizbey (1691-1754)
 130- Karson Tanıbay Batur Beknazaroğlu (1670-1755)
 131- Argın Kuleke Batur Tanrıverdioğlu (1750-1760)
 132- Tama Devletgeldi Carasoğlu Buzav Batur (1700-1780)
 133- Kırıkmlık Aday Şoğı Mungaloğlu (1667-1726)
 134- Karabalvan Canuzak Aldıyaroğlu (1688-1749)
 135- Nayman Matay Börıbey Batur Sarioğlu (1694-1756/60 yılında vefat etmiştir)
 136- Yetimler Süyülüş Batur Eskaraoğlu
 137- Argın Koylubey Batur Malayoğlu (XVIII. yüzyıl)
 138- Kongırat, karaşa Aytbay Batur Sırgakoğlu (XIX. yüzyıl)
 139- Öteyoğlu Bekbaoğlu Batur (XVIII. yüzyıl)
 140- Kete Tekey Batur Karpıkoğlu (1679-1764)
 141- Kancığalı Begenbey Batur Akşaoğlu (1680-1775)
 142- Cavtik Batur Tangıbayoğlu (1731-1775)
 143- Atığay Capek Batur Davutbeyoğlu (1771)
 144- Nayman Bağanalı Tölek Batur Ötepoğlu (1698-1775)
 145- Koralas Cavğaş Batur Kırbaşoğlu (1733-1782)
 146- Kerney Carılğap Batur Tüyteoğlu (1733-1784)
 147- Şanşar Mamay Batur Börteoğlu (1704-1789)
 148- Kerey Beyimbet Batur Töbetoğlu (1692-1779)

- 149- Tama Biciğit Batur Buzayoğlu (1719/20-1796)
- 150- Dulat Koykeldi Batur (1702-1795)
- 151- Yak Hacibekoğlu Esenkul (Yalanbaş) Batur (1690-1766)
- 152- Kancıgalı Alibek Batur Hodayverdioğlu (1701-1806)
- 153- Kongrat, karaşa Sırğak Batur Niyazoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 154- Karcas Mirzakul Batur (XVIII. yüzyıl)
- 155- Nayman Tokpanbet Batur Tungatoğlu (Kolağaç Baba, 1705-1801)
- 156- Matay Dörtkara Apır Batur (1736-1739)
- 157- Tobıktı Mamay Batur (XVIII. yüzyıl başı - 1810)
- 158- Nayman Dulığa Batur Köşerbayoğlu (1836-1890)
- 159- Mangciğul Batur
- 160- Arğın, Karakesek, Esey Batur (XVIII. – XIX. yüzyıl)
- 161- Kanglı Esenbay Batur (1772-1844)
- 162- Şerkeş Sütemgen Batur (XVII. – XVIII. yüzyıl)
- 163- Kıpçak Niyaz Batur Özdemiroğlu (XVIII. yüzyıl)
- 164- Aytbay Batur Atgeldiroğlu (XVIII. yüzyıl)
- 165- Köleğen Beymenbet Batur Öteyoğlu (1683-1770)
- 166- Kongrat Celkildek Batur Böltekoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 167- Arğın Karatoğa Kalmambet Batur Casıbayoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 168- Botpay Karpık Batur Öteboğlu (1715-1800)
- 169- Sirgeli Şongay Batur (1718-1799)
- 170- Arğın Kozgan Bekşe Mergen Batur (XVIII. yüzyıl)
- 171- Kerney Büyükoğlu Balta Batur (1742-1743)
- 172- Arğın, Tobıktı Bökenşi Batur Kaydosoğlu (1700-1780)
- 173- Kongrat, karaşa Mamek Batur Niyazoğlu (1700-1780)
- 174- Kongırşunak Erdes Şürenoğlu (Şoraoğlu) (XVIII. – XIX. yüzyıl)
- 175- Alban Hacıbey Batur Naymanbeyoğlu (yaklaşık olarak 1699-1778)
- 176- Arğın, Karakesek, Koyanşıtagay Kosağalı Batur Tilekoğlu (XVIII. – XIX. yüzyıl)
- 177- Kongrat, Bocban Esey Batur Bolatayoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 178- Kongrat, Baylar-Canlar Süyündük Batur (XVIII. yüzyıl)
- 179- Arğın, Karakesek Hocan Batur Düysenbayoğlu (1686-1777)
- 180- Arğın, Karaul Cayılğan Batur Malbaktıoğlu (XVIII. yüzyıl)
- 181- Dulat, Sikım Bökey Batur Sultanoğlu (XVIII. yüzyıl)

VIII. Aziz Anneler – 16 kişi

- 182- Ayşe Huştac Musahocakızı (XII. yüzyıl)
- 183- Cemile Huştac (Hoca Ahmet Yesevi'nin kızı, XII. yüzyıl)
- 184- Bibi Hasab
- 185- Rabia Sultan Begüm Uluğbek kızı (1485)

- 186- Mahdalya Hanum, Şibani Han'ın eşi (karısı) (XV. yüzyıl)
 187- Aman Bike Hanım Canıbek Han kızı (1519-1520)
 188- Mastura Hanum Keldi Muhammed kızı (1519-1520)
 189- Hadişe Sultan Mavlen Aziz kızı (XVI. yüzyıl başı)
 190- Dana Bibi Mir Kelani (XVI. yüzyıl ikinci yarısı)
 191- Karona Bibi Emir Nasrullah kızı (1689)
 192- Kamile Hanum Bektasbiykızı (Şakşak Canıbek Batur'un Annesi, XVIII. yüzyıl – 1743 yılında vefat etmiştir)
 193- Cankız (1886)
 194- Argın, Basentin Hanum Bike Kazangapkızı
 195- Bopay Hanum Kasım Sultan kızı (XIX. yüzyıl)
 196- Abılay Han'ın baybişesi (birinci eşi) (XVIII. yüzyıl)
 197- Bolğan Baybişe Cuman gelini (XIX. yüzyıl)

IX. Datkalar ve Bolıslar – 10 kişi

- 198- Yetimler Bayzak Datka (XIX. yüzyıl birinci yarısı)
 199- Tiney Elkondu Datka (XIX. yüzyıl birinci yarısı)
 200- Yetimler Orazgeldi Datka (1700-1785)
 201- Yetimler Kanay Datka Baygeldioğlu (XIX. yüzyıl)
 202- Kıpçak Tursınbay Datka Bürkütbeyoğlu (1798-1854)
 203- Cavğaştı Kudas Datka Kilkeoğlu (XIX. yüzyıl)
 204- Abbas Kolşabeyoğlu Konusbay Bolı (Konısbayoğlu Kurban, 1865)
 205- Yetimler Atığayoğlu Bitabar Bolı (XIX. yüzyıl ikinci yarısı)
 206- Bocban Kaydayıloğlu Mirzabay Bolı (XIX. yüzyıl ikinci yarısı)
 207- Nayman Aktaz Üveyis Bolı Baycanoğlu (1877-1878)

X. Asil İnsanlar – 29 kişi

- 208- ...Toktamıs... (1543-1544)
 209- Bilinmeyen İnsanın Taşı (Mezar Taşı) (900 diye bir yazı saklanmıştır, bu ihtimalle 1595)
 210- Abbas Beken Mirza Tursunbeyoğlu (1588-1598)
 211- Kırıkmılık Şoban Camankuloğlu (1701-1773)
 212- Abbas Konı Tanrıverenoğlu
 213- Tümen Mirza Aymenbetoğlu
 214- Şanşar Carılkap Tilevkeoğlu (XVII. – XVIII. yüzyıl)
 215- Argın Külik, Aybasbay
 216- Argın Aydabol, Akpanbay
 217- Nayman Aldabergen – Tileuli Binbaşı'nın Babası
 218- Argın, Karakesek Baydevlet Hudayverdioğlu (XVII. - XVIII. yüzyıl)
 219- Kişi Cüz... Ahmet Feyzullahoğlu (1866-67)
 220- Manğıtay Kuttıbayoğlu Toğızbay Dede (XVIII.-XIX. yüzyıl)

- 221- Argın Mahambet (1897)
- 222- Köşek Tatımırzaoğlu
- 223- Baykişi Tatımırzaoğlu
- 224- Cankişi Tatımırzaoğlu
- 225- Konısbayoğlu Kurban (Kulsa Kulbayoğlu) Rulu Cabay (1874-1875)
- 226- Tacir oğlu (ibn Tacir)
- 227- Argın Cabbar... Murat... — (1897-1898 vefat etmiştir)
- 228- Argın Kambar Talipbeyeoğlu (1897-1898)
- 229- Biğan (Span) Mirza Kurasbeyeoğlu (XIX. yüzyıl sonu)
- 230- Nayman Bekbolat Küşetkaloğlu (XIX. yüzyıl sonu)
- 231- Argın Cuman Sarmentayoğlu (XIX. yüzyıl)
- 232- Argın Ernazar Sarmentayoğlu (XIX. yüzyıl)
- 233- Argın Alda Sarmentayoğlu (XIX. yüzyıl)
- 234- Argın Koyşubayoğlu Cumanoglu (XIX. yüzyıl)
- 235- Argın, Toka Baygozu Cangelidibiyoğlu
- 236- Kongrat, Baylar-Canlar Mama Evliya (XVIII. yüzyıl)

Görüldüğü üzere ve bugüne kadar tespit edilebildiği kadarıyla külliyyeye Hoca Ahmed Yesevî de dahil olmak üzere toplamda 236 kişi gömülmüştür. Bunlardan 45'i manevi-ruhani kişi, 10'u Timurlu, Şiban ve Kazak hanedanlarına mensup kişiler, 21'i Kazak Hanı, 8'i Sultan (hanedan üyesi), 25'i Biy (kabile reisi), 4'ü Atalık (üst düzey devlet görevlisi), 67'si Batur (savaşçı, kahraman), 16'sı Aziz Anne (hükümdar/sultan annesi, eşi, kız kardeşi, kızı), 10'u Datka² ve Bolıs³, 29'u ise soylulardandır.

Elbette burada gömülü kişilerden en önemlisi Hoca Ahmed Yesevî'dir. O vefat edince kendisine nispeten sade bir anıt-mezar yapılmıştı. Ancak bugünkü şeklini Emir Timur'un gayretleri neticesinde almıştır.⁴

Tarihte Türklerin kurmuş olduğu 16 büyük Türk Devleti'nden birini tarih sahnesine çıkaran Emir Timur (Timur Bey, 1336-1405), Ahmed Yesevî'nin bir takipçisi olarak ve anlatıya göre onu rüyasında görüp ondan işaret alarak onun artık iyice harap olmuş mezar yerine bir türbe diktirmeye karar vermiştir (Hüsameddin b. Şerefeddin, 1902, 25-27; Husain Amirhanov, 2010, 37; Köprülü, 1976, 41, 79). Elbette bu gerekçenin bir yönü olsa da diğer bir yönü de Altın Orda Hanlığı'na karşı kazandığı başarıların ve Sırdeya boyundaki şehirleri ele geçirmesinin bir zafer sembolü olarak Emir Timur

2 Farsça bir kelime olan Datka (Dadhah) hanlıklardaki en üst rütbelerden biridir. Kabile beyinden üstün, belki hanedan üyesi sultana eşit bir rütbe olup sadece hanedan emir alırdı.

3 Bolıs, Rus İmparatorluğu tarafından Kazak bozkırını kolonileştirmek için uygulamaya konulan ve yerel nüfusu yönetmeyi amaçlayan idari bir yönetim organıdır. 1822 yılında "Sibirya Kazakları Şartına" göre Kazakların Rusya sınırındaki yerleri idari olarak taksim edilmiştir: Oblast (Bölge), Uezd (ilçe), Bolıs (kasaba), Auıl (köy). Sonra 1868 yılında "Geçici Şartına" göre tüm Kazak bölgeleri bu sistemle yönetilmeye başlamıştır. 1917 yılı Sovyet Devrimi'ne kadar bu uygulama devam etmiştir. Buna göre Bolıs, kasaba yöneticisi anlamındadır.

4 Binaya girişin üst kısmında şöyle yazmaktadır: "Bu kutsal türbenin yapılmasını büyük emir, ümmetlerin hükümdarı, Rahman olan Melik'in lütfuna mazhar olan Emir Timur Küregen b. Emir Targay b. Emir Berkel b. Emir Eylenger b. Emir Alcil b. Emir Karaçar emretti. Allah onun hâkimiyetini ve saltanatını ebedi kılsın!" (Ahmerov, 2024, 192).

yeni türbe inşa ettirmeye karar vermiştir (Otarbaeva, 2012, 654).⁵ Sonuçta, 1397'den 1399'a kadar türbenin planının oluşturulmasını ve inşasını bizzat denetlemiştir. Emir Timur, türbenin inşası için Mevlâna Abdullah (Ubeydullah) Sadr'ı görevlendirmiş, o da Hoca Hüseyin Şirâzî isimli mimara işi havale etmiştir. Azerbaycan, İran, Hindistan ve diğer ülkelerden 200 duvar ustası getirilmiş, 500 kişi dağlarda taşların hazırlanmasıyla uğraşmıştır. Taşların taşınması için Hindistan'dan getirilen 95 filden yararlanılmıştır. Binanın yapımında el yapımı ve yüksek kalitede tuğlalar kullanılmıştır. Türbe binası, yan boyutları 46,5 m genişliğinde ve 65 m uzunluğunda olup, güneydoğudan kuzeybatıya doğru yönlendirilmiştir. Yüksekliği neredeyse 10 katlı bir binaya eşittir. Yapım sürecinde büyük bir taçkapı, büyük bir kubbe, 35 hücre/oda ve diğer yapılar halinde planlanan bina kısa süre içinde inşa edilmiştir.⁶ Ancak türbenin içinde yer aldığı binanın taç kapısı Timur'un 1405'te ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır. Türbenin inşasında çeşitli mimari model ve yöntemler kullanılmış, bu da yapının mimari açıdan zengin ve çeşitli olmasını sağlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî Türbe Binası, Timur döneminin mimari ve sanatsal başarılarını yansıtan bir başyapıt olarak Türkistan'ın önemli tarihî ve kültürel abidelerinden biri kabul edilir. Türbe ayrıca uzunca bir süre cami ve medrese olarak da hizmet vermiştir (Otarbaeva, 2012, 655).

Türbe için bina dikilmişse de binada sadece türbe/kabir yoktur. Bir külliye halinde organize olan binanın içinde Kazanlık, Mescit, Aşhane (mutfak), Kütüphane, Küçük Aksaray, Büyük Aksaray ve Kudukhane (Kuyulu Oda) ile hücre/oda gibi başka birimler de mevcuttur.

Binanın merkezinde yer alan, kubbesi 18,2 m çapında ve 330 m² alanı olan büyük salon *Kazanlık* olarak isimlendirilmiştir. Burası ismini ortasında bulunan ve binanın en önemli parçalarından biri olup 1399 yılında, Emir Timur'un emriyle Türkistan'a 25 kilometre uzaklıktaki Karnak köyünde Abdülaziz Şerefeddin Tebrizi'nin demirhanesinde dökülmüş *Taykazan* ismiyle maruf kazandan almıştır. Kazanın altın, gümüş, bakır, bronz, kurşun, çinko ve kalay gibi yedi farklı metalin birleşiminden oluştuğuna inanılmaktadır (Masson, 1930, 16; Akar, 2017, 50). Kazan her şeyden önce boyutuyla benzersizdir. Toplam yüksekliği 1,62 m, taç kısmının çapı 2,42 m, konik taban ayağının alt çapı 1,08 m, yüksekliği 0,54 m, kazan çanağının yüksekliği 1,08 m'dir. 3000 litreye kadar su tutabilen kazanın ağırlığı yaklaşık iki tondur (İvanov, 1981, 75; Akar, 2017, 34). Kazanın kullanım amacı su içindir ve bu, kazanın üst süs kemer yazısından açıkça anlaşılmaktadır. Yazıda, *Taykazan*'ın "içme yeri" olarak yapıldığı belirtilmektedir. Bu, kazanın dini ve sosyal amaçlarla suyun dağıtımı için kullanıldığını göstermektedir. *Taykazan*'daki şekerli su, Cuma namazından sonra özel bir yemeğin parçası olarak insanlara dağıtılırdı. Bu yemek, fakirlere ve hacılara özel bir şekilde hazırlanmış "halim" adı verilen bir yemektir (Masson, 1930, 17). Halim, genellikle buğday, et ve çeşitli baharatlarla yapılan bir tür geleneksel yemektir ve dini ve sosyal topluluklarda önemli bir yere sahipti. Bu anma yemeği, toplumun bir araya gelmesini ve yardımlaşmasını teşvik eden bir etkinliktir. Bu ritüel, Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesinin sadece bir ibadet yeri olmadığını, aynı zamanda toplumsal

5 M. E. Masson ise Timur'un ince bir siyasi hesap yaptığını, göçebelerin dikkatini milli mabetlerine çektiğini, İslam'ı kabul eden halklarının siyasi birliğini vurguladığını, göçebeleri planın ihtisamiyla etkilemek ve bunu gerçekleştirirken imparatorluğun kudretini onlara göstermek istediğini ifade eder (Masson, 1930, 4). Musa Şamil Yüksel de, Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesini inşa ettirmesiyle Türkistan ahalisinin Timur'a bakışının değiştiğine ve onlar arasında Timur'un yenilmez olduğu algısının geliştiğine vurgu yapmıştır (Yüksel, 2021, 192).

6 Muhtemelen türbe inşaatı hakkında ilk bilgi veren kaynağımız Yezdi'nin *Zafernamesi*'dir. Burada yapının iki yıl içinde bitirildiği ifade edilmektedir (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, 275).

dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik eden bir merkez olduğunu da göstermektedir.

Binanın kuzeybatısında bulunan mescit 16 penceresi olan bir kubbeye sahiptir. Mihrap odanın batısındadır. Mozaik işçiliği mihraba güzellik katmıştır. Cuma namazından sonra Yesevi dervişleri burada zikir çeker ve Hikmetlerden okurlardı (*Mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi*, 2010, 38).

Mutfak bir koridorla Kazanlık'a bağlanıyordu. Burası Türkistan'da başka bir örneğine pek rastlanmayacak bir mimari tarza sahipti. Zamanında mutfakta haşlanmış buğday ve taze etlerden yapılan özel bir yemek hazırlanırdı. Hazırlanan bu yemekler geniş tabaklara konularak, Kazanlık'ta bekleyenlere ikram edilirdi. Türbenin güney tarafında yer alan bu oda, 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan savaşlar sırasında bir miktar hasar görmüştür.

Türbenin 'Kitaphane' olarak adlandırılan kısmı, küçük bir oda olmasına rağmen büyük bir kültürel ve tarihî öneme sahiptir. Geçmişte eski el yazmaları, kitaplar ve evraklar burada saklandığı gibi günümüzde de burası aynı vazifeyi icra etmektedir. Bu odada, özellikle İslam dünyasının ve Türk kültürünün önemli yazılı eserleri korunmaktadır. Kütüphanede sergilenen en değerli eserler arasında 12. yüzyıla ait iki Kur'an-ı Kerim ile Hoca Ahmed Yesevî'nin "Hikmet" adlı eseri sayılabilir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin gömülü olduğu 'Kabirhane' ise binanın güneybatı tarafında, yani Mekke yönünde bulunmaktadır. Odayı Kazanlıktan ayıran 14. yüzyıldan kalma süslemeleri olan ahşap bir kapı ayırmaktadır. Kapıda altın işlemeli harflerle yazılmış Kuran'dan ayetler bulunur (*Mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi*, 2010, 13). Bu odada Hoca Ahmed Yesevî'nin naaşı bulunmaktadır. Oda gibi mezar taşı da tezyin edilmiştir ve üzerinde Kuran'dan ayetler bulunmaktadır. 7,15 m kenarlı kare bir oda olan kabirhanede açık yeşil renkte, yeşime benzer bir sanduka vardır ve yüksekliği 1,2 m'dir (Uğurlu, 1995, 983). Odada Ahmed Yesevî'nin mezarının yanı sıra eşi ve oğlu İbrahim Şah'ın mezar yerleri de vardır. Odanın kuzeyinde ise bir çeşit protokol kapısı hüviyetinde güzel dekore edilmiş 'Muhammed-i Hanefî' kapısı bulunur.

Yapı, ilk ciddi restorasyonu Buhara Hanlığı hükümdarı II. Abdullah Han zamanında görmüştür. Modern dönemde ise 1920'lerden itibaren zaman zaman restore edilen yapı, esas ilgiyi Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrası görmüştür.

Sit alanı içerisinde Hoca Ahmed Yesevî'den başka 4 kişinin daha türbesi/kabri mevcuttur. Bunlar içinde en eski ve meşhuru 1428 yılında başkenti Çimgi-Tura'da (Tümen) Göçebe Özbek Devleti'ni kuran Ebu'l-Hayr Han'ın (1428-1468) eşi Rabia Sultan Begüm (Bike)'dür. Bu kadın aynı zamanda Timurlu Uluğ Bey'in kızıdır. 1451 yılında dönemin Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said Mirza'nın (1451-1469) tahtı ele geçirmesine yardım etmesine karşılık olarak Ebu'l-Hayr Han'a eş verilmiştir (Ahmedov, 1965, 132-133; *İstoriya Uzbekskoy SSR*, 1955, 350-351; Barthold, 1997, 122-123). Rabia Sultan Begüm bu evlilikten Köçkuncü Han ile Söyünç Hoca Han'ı dünyaya getirmiştir. Böylece Rabia Sultan Begüm, Şibanîler ile Timurlular hanedanlarını aile bağlarıyla birleştirmiş ve iki rakip grup arasında kısa süreli de olsa siyasi bir ittifak yaratmış oldu. Ayrıca O, hükümdar kocası Ebulhayr Han'ın yanında önemli siyasi nüfuz sahibi oldu. Ebulhayr Han'ın 1468 yılında ölümünden sonra Türkistan şehrinde yaşamını sürdürdü ve 1485'te burada vefat etti (Man'kovskaya, 1969, 49). Oğulları da onun aziz hatırasına Türkistan şehrinde Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin 60 metre güneydoğusuna kubbeli bir türbe inşa ettiler.⁷ Rabia Sultan

7 <https://azretsultan.kz/rus/mavzolej-rabiya-sultan-begim-hv-v/> (erişim tarihi: 02.08.2024).

Begüm'üm mezar taşında onun "Bu mübarek mezar rahmetli ve hayırlı Rabia Sultan Begüm bt. şahlar sultanı olan büyük ve azametli Uluğ Bey Kürekân b. büyük sultan Şahruh Mirza b. muazzam ve mükerrerem hakan Emîr Timur Kürekân'a mahsustur. Allah, kıyamet gününe kadar hepsinin mezarını nurlandırın. 870'inci sene" yazılıdır (Ahmerov, 2024, 196). Türbesi muhtemelen 1512'de hükümdar olan oğlu Köçkuncü Muhammed Han (1512-1530) zamanında yaptırılmıştır. Türbeden, modern dönem kayıtlarda ilk kez, 1858 yılında Hokandlılar tarafından esir alınan Rus biyolog N. A. Severtsev tarafından söz edilmiştir (Man'kovskaya, 1969, 40). 19. yüzyılın sonuna kadar ayakta kalsa da müteakiben ciddi zarar görmüştür. Sonradan yeniden restore edilmiştir. Türbe esasında 4 oda ile ortada 8 kenarlı bir salondan oluşmaktadır.

Buhara Hanlığı'nın kurucusu Muhammed Şibanî Han (1500-1510) 1510 yılında Merv Savaşı'nda Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail'e (1501-1524) yenilip öldürülünce hanlık hanedan üyeleri arasında üleştirilmiş ve Taşkent'e bağlı Türkistan şehri Rabia Sultan Begüm'üm oğullarından Söyünç (Sevinç) Hoca Han'a (ö. 1525) düşmüştür. Külliye de onunla birlikte Keldi Muhammed, onun çocukları Kul Muhammed, Mübarekşah ve Mastura Hanım da medfundur. Bunlar içinde sadece Mübarekşah Sultan'ın mezarında tarih vardır: H. 925. Yine binanın içindeki mezar taşlarından birinin üzerinde "Bu mezar başışlanmış, rahmete kavuşmuş, hayırlı, kapalı (ismetli) Aman Bike Hanım bt. Canıbek Han b. Barak Han'a mahsustur. Tarihi: Şehr-i Recebül-mürecceb 925'ince senede (Temmuz 1519)" ifadesi yazılıdır (Ahmerov, 2024, 195). Bundan anlaşılan bu mezar taşı Kazak Hanlığı'nın kurucularından Canıbek Han'ın (ö. 1480) kızı Aman Bike Hanım'a aittir. Yine binadaki mezar taşlarından biri de Şücaeddin Mirza b. Emir Mansur b. Celaeddin b. Emîr Hüseyin Kunkurat (ö. H. 940)'tır.

Külliye de mezarı bulunduğu iddia edilse de bunun şüpheli olduğu en önemli kişi Köçkuncü Muhammed (Küçüm) Han (1512-1530)'dır. Ebu'l-Hayr Han'ın on bir oğlundan sekizincisi olan Köçkuncü Muhammed'in annesi yukarıda ifade edildiği üzere Timurlu Uluğ Bey'in (1447-1449) kızı Rabia Sultan Begüm'dür (MIKH, 1969, 354). Buhara Hanlığı'nın kurucusu Muhammed Şibanî Han (1500-1510) döneminde, 1503'te ele geçirilen Türkistan vilayetinin valiliği görevini 1509 yılına kadar yürütmüştür. Muhammed Şibanî'nin 1510 yılında Safevilerle yaptığı Merv Savaşı'nda yenilip öldürülmesini müteakip düzenlenen kurultayda han seçilen Köçkuncü Muhammed bu görevini 1530 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüştür. Öldüğünde ise Semerkand'daki Rigistan meydanı yakınlarına defnedilmiştir. Muhtemelen Türkistan valiliği yapması, külliye de annesinin mezarını inşa ettirmesi gibi nedenlerden ötürü bölge halkının zihin dünyasında derin izler bırakmış ve zamanla onun külliye de gömülü olduğuna dair bir söylenti ortaya çıkmıştır. Düşünüldüğünde Semerkand'da hükümdarlık yapan ve burada ölen birinin buraya gömülmesi kadar doğal bir durum yoktur.

Mezar taşları arasında sadece hanedan mensupları değil Molla Mir Kelan'ın oğlu Baki Sultan gibi farklı sosyal katmanlardan insanlar da mevcuttur. Onun kardeşi Dâna Bibi bt. Molla Mir Kelân'ın da mezar taşı buradır. Yine Tohtasın b. Hoca Hudayberdi'nin (ö. H. 950) mezar taşının da burada olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir mezar taşı ise İshak Hoca Şeyhülislam b. Efdal Hoca Şeyhülislam b. Azamet Hoca Şeyhülislam'ındır (Ahmerov, 2024, 198).

1598 yılında Buhara Hanlığı hükümdarı II. Abdullah Han'ın ölmesi Taşkent ile birlikte Türkistan şehrinin idaresinin Kazak Hanlığı'na geçmesine neden olmuştur. İşim (Yeşim) Han (1598-1628) döneminde ise 1599 yılında başkent Sıgnak şehriden Türkistan şehrine nakledilmiştir. Böylece Yesevî Külliyesi hanların daha sık ziyaret

ettiği ve hatta zaman zaman devlet işlerini buradan gördüğü bir mekân haline gelmiştir. Türkistan'ı başkent yapan İsim Han da külliye ayrı/bağımsız bir yapı içinde gömülüdür. Zaten genel kabule göre, İsim Han'dan itibaren tüm resmî Kazak hanları ile halk arasından çıkıp kendi dönemlerinde siyasi, askerî, manevi ve kültürel alanlarda lider olmuş kişiler Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi'nde gömülüdür.⁸

Asıl adı İş Muhammed olan İsim (Esim, Yeşim, 1598-1628) Han, Kazak Hanlığı'nın önemli hükümdarlarından biridir. Ondandır tahtta olan kardeşi Tevkel Han'ın ölümünden sonra han seçilmiştir. Esasında han olduğunda İsim, Buhara Hanlığı seferindeydi. İzlediği savaş stratejisi sayesinde Semerkand ve Fergana'ya kadar pek çok şehir onun kontrollüne geçti. Hem içerde hem de dışarıda etkin bir siyaset izleyerek hanlığa Kasım Han ve Hak-Nazar Han'dan sonraki en güçlü dönemi yaşattı. İsim Han dönemin Yarkend Hanlığı hükümdarı Sultan Abdurreşid Han'ın oğullarından Turfan bölgesi hâkimi Abdurrahim ile ilişkiler kurduğu gibi ona damat da oldu (Şah Mahmud Çuras, 1976, 300-301, dipnot 223; *Tarih-i Kaşgar*, 2001, 138; Çelik, 2013, 187).

İsim Han'ın Celim Sultan'ın oğlu Tursun Sultan ile de sorunları vardı. İkili arasında yaşanan taht kavgası neticesinde İsim galip gelse de, İsim Han'ın Türkistan şehri başkentine karşı Tursun Sultan da Taşkent'i başkenti ilan etti ve burada 1613-1627 yılları arasında hüküm sürdü. Böylece bir devlet içinde iki han ve iki başkent ortaya çıkmış oldu. Bununla yetinmeyen Tursun Sultan, İsim Han'ın 1627 yılında Cungarlara sefer düzenlemesini fırsat bilerek Türkistan şehrini işgal etti. Onun bu hareketinde Katagan Kabilesi en büyük destekçisiydi. İsim Han Cungar seferinden dönünce Tursun Sultan ile Çimkent yakınlarında Sayram Muharebesi'nde karşı karşıya geldi ve onu yenerek ortadan kaldırdı. Böylece Taşkent İsim Han'a bağlanmış oldu (Klyashtorny, Sultanov, 2004, 305-306).

İsim Han iyi bir asker ve diplomat olmasının yanı sıra aynı zamanda iyi bir idare ve hukuk adamıydı. Onun yaptığı düzenlemeler, aynı kendisinden önceki Kasım Han'ın (1511-1521) *Aydınlık Yolu* ve kendisinden sonra hüküm süren Tevke Han'ın (1680-1715) *Yedi Yargısı* gibi uygulamalar kadar önemlidir ve bunlar *İsim Han'ın Eski Yolu* olarak isimlendirilmiştir. Bu yasal düzenleme, hanın, biylerin ve batırların yetkilerinin yanı sıra, karşılıklı görev ve haklarını da tanımlıyordu. Yine onun döneminin en ilginç gelişmelerinden biri de Hive Hanlığı hükümdarlarından Ebulgazi Bahadır Han'ın bir dönem onun misafiri olmasıdır (Ebulgazi Bahadır Han, 2020, 18, 291).

İsim Han'ın bilindiği kadarıyla üç oğlu vardı: Canibek Sultan, Cangir (Cihangir) Han ve Sırdak (Şırdak) Sultan. Bunlardan en büyüğü olan Canibek, II. Canibek unvanıyla Kazak Hanlığı tahtına oturmuş ve 1628-1643 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. O, yeni başkent Türkistan'da tahta çıkan ilk hükümdardır. Daha şehzadeliliği döneminde Canibek, Buhara Hanlığı hükümdarı İmam Kulu'ya (1611-1642) tahta çıkmasında destek olduğu için, İmam Kulu minnettarlık göstergesi olarak Taşkent, Sıgnak ve Suzak ile birlikte bölgesindeki birçok şehrin yönetiminin Kazaklara ait olduğunu kabul etti. Hükümdar olduktan sonra İsim, Cungarlarla pek çok kez karşı karşıya geldi ve yenilgiler aldı. Bunun yanı sıra Semerkand ve Fergana bölgesindeki Kazak Hanlığı valilerinin itaat sorunlarına maruz kaldı. 1643 yılında ölünce kardeşi Cangir (Cihangir) yeni hükümdar oldu. 1643-1652 yılları arasında Kazak Hanlığı hükümdarı olan Cangir Han döneminin en önemli gelişmesi Cungarlarla yapılan muharebelerdir. Cangir Han'ın onlara karşı başarılı bir siyaset yürüttüğü söylenebilir. Ancak bu savaşlardan birinde, 1652'de ölünce o da Yesevî Külliyesi'ne defnedilmiştir

8 <https://azretsultan.kz/esim-han-shy-aj-ly/> (Erişim Tarihi: 02.08.2024).

(Klyashtorny, Sultanov, 2004, 307). Mezarının üzerine bugüne kadar ayakta kalamayan bir türbe de inşa edilmiştir.

Yine külliye defnedilen önemli Kazak hanlarından biri de Cihangir Han'ın oğlu olan ve 1680-1715 yılları arasında Kazak Hanlığı tahtında bulunan Tevke Han'dır. Tevke Han birleşik Kazak Hanlığı'nın son hükümdarıdır. Onun ölümünden sonra Kazak Hanlığı ulu, orta ve küçük olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Yine Tevke Han *Yedi Yargı* adı verilen kanunlar yapmıştır (Klyashtorny, Sultanov, 2004, 321-328). Onun naaşı da Yesevî Külliyesi'nin hemen önünde bugün ancak temelleri kalmış sekizgen bir türbe defnedilmiştir.

Son olarak Kazak hanlarının meşhurlarından Abılay Han'dan söz etmemek olmaz. Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi 18. yüzyılda da Kazak hükümdarlarının mezar yeri olarak seçilmeye devam etmiştir. Bunlardan biri de Abılay Han (1771-1781)'dir. Yetmiş yaşında vefat eden Abılay Han'ın naaşı, türbenin doğu koridoruna, doğu girişinin önüne yerleştirildi. Bu koridora, burada gömülü olan hanın isminden dolayı eski kayıtlarda 'Abılayhane' adı verilmektedir. Abılay Han'dan başka oğlu Kasım Sultan ile torunu Bopay Kasımkızı da külliye defnedilmişlerdir (Balkaşın, 1887, 21-22).

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî 12. yüzyılda yaşamış büyük bir İslam düşünürü ve mutasavvıfıdır. Onun öğretisi sadece Türkistan coğrafyasında kalmamış, başta Anadolu ve Balkanlar olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İslam'ı sade ve sevgi temelli anlatan Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan (Yesi) şehrini kendisine merkez edinerek çok sayıda insana ulaşmıştır. Vefat edince onun etkisi bitmemiş, sonraki yüzyıllar boyunca öğretileri insanlara ışık olmaya devam etmiştir. Türbesi, Emir Timur'un buraya bir külliye inşa ettirmesiyle daha da dikkat çekici olmuş; burası cami, kütüphane, medrese, Kazak hanlarının idari işlerine mekân gibi pek çok işlevi bir arada yürütmüştür. Yine zaman içerisinde vefat eden pek çok hanedan üyesi, siyasi ve askerî kişi, soylu, din adamı ve hatta halktan kişi buraya gömülmek istemiştir. Bunda amaç prestij olduğu kadar, hocanın ruhaniyetinden istifade ve hocayı ziyarete gelenlerin kendilerine de dua edecekleri beklentisi olmalıdır. Dolayısıyla hocanın vefatının ilk döneminden itibaren tespit edilebildiği kadarıyla o da dahil olmak üzere külliye 236 kişi defnedilmiştir. Ne var ki bunlardan çoğunun, hatta hemen hemen hepsinin çeşitli nedenlerle mezarları tahrip olduğundan mezar taşları Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesinin içinde olduğu binaya taşınmış ve muhafaza altına alınmıştır. 2003 yılından itibaren UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan külliye 2024 yılı Ekim ayı itibarıyla inceleme, araştırma ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Kaynaklar

“Kesenede kimder jerlengen?”, *Yasavi Murasy, Respublikalyk medeni-tanymdyk gazet*i, No. 2(2), Kasım 2016.

“Kesenede kimder jerlengen?”, *Yasavi Murasy, Respublikalyk medeni-tanymdyk gazet*i, No. 1(3), Ocak 2017.

Ahmedov, B. A., *Gosudarstvo Koçevih Uzbekov*, Moskova: İzdatel'stvo Nauka, 1965.

Akar, Metin, *Taykazan: Taykazan ve Etrafında Oluşan Halk Kültürü, Taykazanın Rusya Macerası, Belgeler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Amirhanov, Husain, *Tavarih-i Bulgariya (Bulgarskie Hroniki)*, perevod co starotatarskogo, vstupidel'naya stat'ya i kommentarii A. M. Ahunova, Moskova: İzdatel'skiy dom Mardjani,

2010.

Balkaşın, Nikolay Nikolayeviç, *O Kirgizah i Voobşe O Podvlastnih Rossii Musulmanah*, Sankt-Peterburg: Tip. Min-va vinutr. del, 1887.

Barthold, Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamani*, tr. İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Baş, Eyüp, “Ahmed Yesevî’nin Bektaşılık, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011), 21-53.

Çelik, M. Bilal, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, İstanbul: IQ Yayınları 2013.

Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, ed: Mustafa Tatçı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017.

Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, 2 (1989), 159-161.

Günay, Ünver, Güngör, Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları 2003.

<https://azretsultan.kz/esim-han-shy-aj-ly/> (Erişim Tarihi: 02.08.2024)

<https://azretsultan.kz/rus/mavzoley-rabiya-sultan-begim-hv-v/> (erişim tarihi: 02.08.2024).

<https://azretsultan.kz/tizim/> (erişim tarihi 02.08.2024).

Hüsameddin b. Şerefeddin, *Risale-i Tevarih-i Bulgariye ve Zikr-i Mevlâna Hazret-i Aksak Timur ve Harab-ı Şehr-i Bulgar*, Kazan 1902 (15 Muharrem 992/28 Ocak 1584’te yazımı tamamlandı).

İstoriya Uzbekskoy SSR, c: I, Taşkent 1955.

İvanov, A. A., “O Bronzovih İzdeliyah Kontsa XIV v. İz Mavzoleya Hoca Ahmeda Yesevi”, *Srednyaya Aziya i ee Sosedi v Drevnosti i Srednevekovie*, Moskova, (1981), 68-84.

Kenjetaev, D. T., Z. Z. Jandarbek, *Hoca Ahmet Yesevi*, Almatı: Zolotaya Kniga, 2017.

Klyashtorny, S. G., T. İ Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, İstanbul Selenge Yayınları, 2004.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, Gereкли Sadeleştirmeler ve Bâzı Notlara İlâvelerle Yayımlayan Orhan F. Köprülü, 3. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1976.

Man’kovskaya, L., “Mavzoley Doçeri Ulugbeka Rabi’i Sultan Begim”, *Obşestvennie nauki v Uzbekistane*, No. 3, 1969.

Masson, M. E., *Mavzolei Hoca Ahmeda Yesevi*, Taşkent: Tipolit. 1930.

Materiali po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII vekov (İzvyçeñeniya iz Persidskih i Tyurkskih Soçineniy), Sostaviteli: S. K. İbragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pişulina, V. P. Yudin, Alma-Ata: İzdatel’sstvo «NAUKA» Kazahskoy SSR, 1969 (Kısaca *MIKH*).

Mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi, Almatı: “Effekt” JŞC, 2010.

Otarbaeva, A. B., “Ulı Kolbaşşı Emir Temir”, *Türkologiyalyk Jinak*, Astana (2012), 641-662.

Pavel Nikolayeviç Ahmerov, “Ahmed Yesevî Camii’nin Yazıtları”, *Edeb Erkan*, tr. Namiq Musalı, 5 (2024), 189-200.

Seyyid Hasan Hoca Nakibü’l-Eşraf Buharî Nisarî, *Müzekkir-i Ahabab (Edeb-i ve Ferheng-i Farisi der Karn-ı Dehom-i Hicri)*, ed: Necib Mayil Herevî, Tahrân: Neşr-i Merkez, 1377 hş. (1999).

Şah Mahmud Çuras, *Tarih (Hronika)*, kritiçeskiy tekst, perevod, kommentarii, issledovanie i ukazateli O. F. Akimuşkina, Moskova: Nauka, 1976.

Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, tr. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Tarih-i Kaşgar: Anonimnaya Tiyurkskaya Hronika Vladeteley Vostoçnogo Turkestana po Konets XVII Veka, Faksimile Rukopisi Sankt-Peterburgskogo Filiala Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk Rossii, İzdanie Teksta, Vvedenie i Ukazateli O. F. Akimuşkina, Sankt-Peterburg, 2001.

Uğurlu, Kamil, “Yesevi Külliyesi”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 7/21, (1995), 981-

Extended Abstract

Khodja Ahmad Yasavî is a great Islamic scholar and mystic who lived in the 12th century. Khodja Ahmad Yasavî, who received his first education at an early age from Arslan Baba, who is said to be one of the companions (sahabe) of Prophet Muhammad, went to Bukhara in the following period and became a disciple of Yusuf Hamadanî, one of the great Sufis of the period. While receiving education from his teacher, he also travelled with him to various Islamic lands. With the guidance of his teacher, he returned to the city of Yassi (Turkestan) after his death and established a lodge there and started his preaching activities. In a short time, his fame spread around, and many people were initiated to him. According to the narrative, since the Prophet of Islam lived until the age of 63, he went into seclusion at that age and engaged only in worship and lived an ascetic life until his death. Although the age of his death is not known, it is stated in his Diwan that he reached 125 years of age. Although a simple mausoleum was built for his grave after his death, this mausoleum soon turned into a ruin. In the last years of the 14th century, Amir Timur (Tamerlane), the first ruler of the Timurid State, built a large complex on the grave of the Khodja with a spiritual sign according to the narratives, and a sherbet boiler with a volume of two tonnes, a kitchen for food distribution, and units such as a masjid, library and madrasah were created for the benefit of the people. The complex became a centre for gathering and social activities for the people of the region. In addition, this place also functioned as a place where the Kazakh khans conducted state affairs and received envoys.

After the death of Khodja Ahmad Yasavî, many people started to be buried here in a short time. The desire to be buried here must be a matter of prestige, as well as a matter of benefiting from the spirituality of the Khodja and hoping that those who come to the tomb of the Khodja will also pray for themselves. In line with this purpose, as far as can be determined, people continued to be buried in this complex until the end of the 19th century. In the light of the data, it is understood that 236 people, including the Khodja, were buried in the complex. Among the burials there are people from different social strata such as clergymen, Timurid, Shibanid and Kazakh khans, members of these dynasties, soldiers, women, civil servants, and nobles. Only four of these tombs have survived as independent structures. The others were either demolished or destroyed due to various reasons such as climatic conditions, wars and occupations. Therefore, whatever was left of those tombs, especially tombstones or cists, were moved to the building where Khodja Ahmad Yasavî was buried and preserved there. The books and articles, internet sites prepared about the complex were used, as well as field visits to the complex and on-site investigations contributed to the preparation of the article.

RESİMLER

Yesevî Türbesi'nden Genel Bir Görüntü
(<https://azretsultan.kz/>, 23.01.2025)

Rabia Sultan Begüm Kabri
(<https://azretsultan.kz/rabiya-s-ltan-begim-kesenesi-xv/>, 23.01.2025)

Taykazan
(<https://azretsultan.kz/>, 23.01.2025)

Tevke Han Kabri
(<https://azretsultan.kz/t-uke-han-kesenesi-hviii/>, 23.01.2025)

Küçük Aksaray'daki Mezarları
(<https://azretsultan.kz/bilpejiz-han/>, 23.01.2025)

Diplomatik-Askerî Görüşmelerin Yapıldığı Büyük Aksaray
(<https://azretsultan.kz/1ken-a-sarajda-diplomatiyal-y-skeri-keliss-zder-tkizilip-otyr-an/>,
23.01.2025)